

Dr Anna Leszczyńska-Rejchert <https://orcid.org/0000-0001-5535-2730> *

Dr Kinga Lisowska <https://orcid.org/0000-0002-8404-4363> *

**Instytut Nauk Pedagogicznych
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie*

**Tradycje chrześcijańskie
źródłem kultury duchowej środowiska rodzinnego
w wypowiedziach matek, córek, wnuczek.
Kresowiaci na Warmii i Mazurach**

**Christians traditions as a source of the spiritual culture
of the family in the statements of mothers, daughters and
granddaughters. Poles originating from the Eastern Borderlands
in Warmia and Masuria**

<https://doi.org/10.34766/fetr.v41i1.244>

Abstrakt: Problematyka artykułu oscyluje wokół kulturotwórczego wymiaru rodziny w kontekście duchowym, wyrażanego poprzez słowa, symbole, rytuały i wartości. Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia tradycji chrześcijańskiej w konstruowaniu kultury duchowej rodzin polskich przesiedlonych po 1945 r. z terenów Kresów Wschodnich na obszar Warmii i Mazur i ich dwóch kolejnych pokoleń. Podstawowym problemem badawczym jest odpowiedź na pytanie: Jaką rolę odegrała tradycja chrześcijańska w konstruowaniu kultury duchowej rodzin polskich przesiedlonych z Kresów Wschodnich na teren Warmii i Mazur oraz ich późniejszych pokoleń? Przedmiotem dociekań są doświadczenia matek, córek i wnuczek zgromadzone za pomocą strategii jakościowej. Źródło danych tworzy 90 wywiadów przeprowadzonych wśród członków 30 rodzin. Były to wywiady częściowo kierowane, skoncentrowane na problemie. Wyniki analizy doświadczeń badanych ukazują przemiany w przejawach zakorzenionej tradycji chrześcijańskiej w aspekcie konstruowania kultury duchowej oraz porównują jej znaczenie dla funkcjonowania kolejnych pokoleń.

Słowa kluczowe: Kresy Wschodnie; kultura duchowa; rodzina; Warmia i Mazury

Abstract: The article centres around the culturally creative dimension of the family in the spiritual context which is expressed through words, symbols, rituals and values. The purpose of this article is introducing the meaning of Christian traditions in creating the spiritual culture of resettled Polish families after 1945 from the Eastern Borderlands to the area of Warmia and Masuria and the impact on their two subsequent generations. The research is answering the question: What was the role of the Christian tradition in structing the spirituals culture of Polish families resettled form the Eastern Borderlands to the area of Warmia and Masuria and their later generations? The subject of the research is the experiences of mothers, daughters and granddaughters gathered using a strategy of quality. The data source consists of 90 interviews (30 families) partially guided, focused on the problem. The results of women's experiences: mothers, daughters and granddaughters show changes in the symptoms of the rooted Christian tradition in the aspect of constructing spiritual culture and comparing its significance functioning of subsequent generations.

Keywords: family; Spiritual culture; the Eastern Borderlands; Warmia and Masuria

Wprowadzenie

W wizji personalistycznej kultury chrześcijańskiej akcentowane jest doskonalenie człowieka poprzez: formowanie, nabywanie cnót, rozwój intelektualny i osobowościowy (Paryszak, 2014, s. 57). Jednostka ludzka wkracza we własne wnętrze poprzez pracę nad umysłem, poznawanie świata i kształtowanie moralnego charakteru. Odkryciu prawdy o samym sobie, odnalezieniu sensu życia, uzyskaniu odpowiedzi na pytania w zakresie egzystencjalizmu sprzyja uczestniczenie w procesach wychowawczych. Z punktu widzenia pedagogiki rodziny najważniejszym środowiskiem wychowawczym jest rodzina, w której występują: czynniki psychopedagogiczne stanowiące swoisty układ stosunków pomiędzy członkami rodziny, a także wiedza i poglądy odnoszące się do tych elementów (Kawula, Brągiel, Janke, 2009, s. 336). Wymiar kultury duchowej rodziny wyrażany jest poprzez słowo, symbole, rytuały i wartości z uwzględnieniem ludowych korzeni wiary.

Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań własnych na temat roli tradycji chrześcijańskiej w konstruowaniu kultury duchowej rodzin polskich przesiedlonych po 1945 r. z terenów Kresów Wschodnich na obszar Warmii i Mazur oraz ich dwóch kolejnych pokoleń. Teoretyczne podstawy podjętych badań stanowią: założenia polskiej pedagogiki rodziny, uchwały Soboru Watykańskiego II, wprowadzające podział kultury rodziny na: materialną, duchową i pedagogiczną (Wilk, Bieleń, 2006, s. 445), ukonstytuowane założenia o kulturotwórczej funkcji rodziny oraz twierdzenia o specyficznych wartościach ludowych zakorzenionych w chrześcijańskich środowiskach rodzinnych (Chałas, 2000, s. 556). Podjęta poniżej analiza materiału empirycznego służy uzyskaniu odpowiedzi na pytanie: Jaką rolę odegrała tradycja chrześcijańska w konstruowaniu kultury duchowej rodzin polskich przesiedlonych z Kresów Wschodnich na teren Warmii i Mazur oraz ich późniejszych pokoleń? Jednocześnie jest to również charakterystyka kultury duchowej, z uwzględnieniem jej znaczenia dla funkcjonowania osób badanych.

1. Podstawy metodologiczne badań

Metodologia badań własnych opiera się na badaniach jakościowych. Zastosowano wywiad indywidualny, częściowo kierowany, skoncentrowany na problemie. Wywiad tego typu – jak wskazują metodolodzy badań jakościowych (Kruger, Konarzewski, Hammersley, Atkinson, Rubacha) – wykorzystuje się, kiedy wystąpi potrzeba uzyskania odpowiedzi na bardziej szczegółowe pytania oraz gdy chcemy ingerować w wypowiedzi osób badanych (Rubacha, 2008, s. 135).

Badania oparto na założeniach kulturotwórczej roli rodzin przesiedlonych z Kresów Wschodnich na teren Warmii i Mazur w zakresie duchowości jej członków oraz

implementacji chrześcijańskich korzeni wiary i kultury ludowej w środowisku domowym kolejnych dwóch pokoleń grupy badanej, z uwzględnieniem zmieniającego się modelu rodziny (Wilk, Bielań, 2006, s. 463). Celem podjętych dociekań naukowych było zrozumienie procesów warunkujących „trwanie” lub „zanikanie” elementów kultury duchowej rodziny na przestrzeni życia trzech pokoleń z perspektywy kobiet zajmujących znaczące miejsce w realizacji procesu wychowania w rodzinie. Zgromadzony w ten sposób materiał został poddany wstępnej analizie.

Konstruując plan badawczy wzięto pod uwagę celowy dobór próby (Rubacha, 2008, s. 124) oraz liczebność grupy badanej. Warmia i Mazury po 1945 r. stały się obszarem, na którym wystąpiła niemal całkowita wymiana ludności. Jeszcze do lipca 1945 r. na terenie Okręgu Mazurskiego przebywało ponad 142 tys. osób narodowości niemieckiej. Podczas gdy do końca 1950 r. z terenu województwa olsztyńskiego wysiedlono 71,9 tys. Niemców. Ostatecznie struktura ludnościowa ukształtowała się w następujący sposób: ludność rodzima tzn. wcześniej obywatele niemieccy, którzy po weryfikacji narodowościowej uznani zostali za Polaków; osadnicy z województw Polski centralnej; przesiedleńcy z dawnych Kresów Wschodnich; Ukraińcy i Łemkowie, wysiedleni przymusowo w 1947 r. w wyniku akcji „Wisła” z obszarów Rzeszowszczyzny oraz Lubelskiego; Białorusini, Litwini, Romowie (Bieniek, 2010, s. 270). Biorąc pod uwagę wielokulturowe korzenie współczesnego społeczeństwa Warmii i Mazur zdecydowano się na celowy dobór próby podlegający ściśle określonym kryteriom: a) pochodzenie rodziny (zamieszkiwanie Kresów Wschodnich przed 1945 r.); b) przesiedlenie rodziny po 1945 r. na tereny Warmii i Mazur; c) płeć respondentów (w linii żeńskiej); d) zachowanie ciągłości trzech pokoleń (matka, córka, wnuczka); e) zamieszkiwanie w linii trzech pokoleń obszaru Warmii i Mazur. Badaniami objęto członków 30 rodzin, analizując wypowiedzi matek, córek i wnuczek w każdej z nich. Łącznie w badaniach uczestniczyło 90 osób, które zostały pozyskane za pośrednictwem instytucji kultury, domów pomocy społecznej, studentów pedagogiki oraz sieci wspólnot kulturowych.

Biorąc pod uwagę szeroki obszar problemowy w dalszym wywodzie zastosowano ścisły podział danych ze względu na kryteria: elementy kultury duchowej w życiu codziennym; pokolenie przesiedlonych (matka, córka, wnuczka). Przyjęte założenia teoretyczne skłoniły do uporządkowania materiału empirycznego i jego analizy oraz do przeprowadzenia wnioskowania z uwzględnieniem perspektywy trzech pokoleń, tj. matek, córek, wnuczek.

Pełna interpretacja czynników, warunkujących rozwój kultury duchowej społeczeństwa przesiedlonego z Kresów Wschodnich na tereny Warmii i Mazur oraz roli tradycji chrześcijańskiej w procesie kulturotwórczym, w korelacji ze zmieniającą się rzeczywistością społeczno-polityczną i konstruowaną tożsamością pokolenia XXI w. wymaga oddzielnego opracowania.

2. Założenia teoretyczne podjętych badań

Kultura jest pojęciem wieloznacznym, definiowanym przez różne dziedziny i obszary nauk. Według Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele, Soboru Watykańskiego II (KDK) kultura stanowi „wszystko, czym człowiek doskonali i rozwija wielorakie uzdolnienia swego ducha i ciała; stara się drogą poznania i pracy podać sam świat pod swoją władzę; czyni bardziej ludzkim życie społeczne tak w rodzinie, jak i w całej społeczności państwowej przez postęp obyczajów i instytucji; wreszcie w dziełach swoich w ciągu wieku wyraża, przekazuje i zachowuje wielkie doświadczenia duchowe i dążenia na to, aby służyły one postępowi wielu, a nawet całej ludzkości” (Wilk, Bieleń, 2006, s. 445).

Wymiar kultury duchowej rodziny wyrażany jest poprzez słowo, symbole, rytuały i wartości z uwzględnieniem korzeni wiary. Słowo przekazuje idee i dzieła (Wilk, Bieleń, 2006, s. 464) oraz prowadzi do zakorzenienia się w tożsamości bliskiej tzn. w sferze rodzinnej. Dzięki niemu człowiek zdobywa wiedzę o samym sobie, o świecie bliższym i dalszym, a wreszcie o Bogu. Pierwszym nośnikiem słowa stają się rodzice tworzący kulturę rodziny.

Dziecko uczy się nie tylko za pośrednictwem wyrażanych myśli, ale również poprzez atmosferę i otaczające go w życiu codziennym „obrazy”. Na tej podstawie postrzega świat, hierarchizuje wartości, definiuje samego siebie, własną wrażliwość i aspiracje. Niejako manifestuje podążanie drogą Jezusa Chrystusa i wypełnianie zamierzeń bożych. Symbol w kulturze duchowej rodziny jest połączony z wymiarem wiary oraz z kanonem funkcjonowania społeczeństwa. Jest przejawem życia codziennego w stabilnej rzeczywistości w postaci: domu, członków rodziny przybierających odpowiednie role oraz „chleba” – pożywienia (Wilk, Bieleń, 2006, s. 464).

W kulturotwórczym życiu rodziny ważne są także rytuały, one to bowiem stają się nośnikiem specyfiki duchowej danej społeczności. Tworzą rzeczywistość do integracji środowiska domowego, do budowania tożsamości „JA” poprzez tożsamość „MY”. Zdaniem

Władysława Piwowarskiego rytuały możemy podzielić ze względu na: rodzaj doświadczeń, dziedziny życia oraz podłoże społeczne (Piwowarski, 1996, s. 208). W ramach tych dociekań mówimy o czynnościach refleksyjnych i bezrefleksyjnych, takich jak: religijne, estetyczne, cywilne, rytuały cykli i kryzysów życiowych. „Zwyczaje” religijne związane są z kultem duchowym i odnoszą się do sakramentaliów, roku kościelnego oraz sakramentów (Lisowska, 2018, s. 207). Sakramentalia urzeczywistniają się w sferze codzienności, w ramach której demonstrujemy po cichu bądź też publicznie wiarę w Boga (Nowakowski, 2010, s. 234). Rytuały cywilne natomiast występują najczęściej w życiu narodowym, politycznym, społecznym, zawodowym, kulturowym i lokalnym. Są więc wynikiem interakcji społecznych, w których uczestniczy każda jednostka ludzka. Ervin Goff uważa, że

zachowania powtarzalne mają służyć przystosowaniu jednostki do otaczającej go rzeczywistości (za: Nowakowski, 2010, s. 226-227). Rytuály rodzinnej kultury duchowej nasycone są czynnościami religijnymi, które zakorzeniają jednostkę ludzką w danej wspólnocie, nadają jej znaczenie, stanowią oparcie i punkt odniesienia w rozwoju. Wypływają z tradycji chrześcijańskiej oraz odpowiadają duchowej konstrukcji młodego człowieka (Wilk, Bieleń, 2006, s. 448), dlatego też posiadają walor wychowawczy (Piwowarski, 1996, s. 8).

Wartości moralne natomiast stanowią cel każdej rozwijającej się kultury. Przekazywane w środowisku domowym kształtują prawidłową hierarchię potrzeb, celów i ideałów w życiu każdego człowieka. W kontekście duchowym należy rozpatrywać je poprzez pryzmat wolności. Hubert Pilarczyk (2014) dokonuje rozróżnienia tego pojęcia na wolność: moralną, wyboru i chrześcijańską (tamże, s. 55). Pierwsza z nich dotyczy odwiecznej walki dobra ze złem, rozgrywającej się w sumieniu każdego człowieka. W Kościele katolickim wierny dokonuje wyborów w oparciu o Dekalog. Podąża za dobrem ostatecznym, kierując się przykładem Jezusa Chrystusa (tamże, s. 55).

Wolność wyboru zaś utożsamiana jest najczęściej z odpowiedzialnością grupy społecznej za podejmowane przez jednostkę ludzką działania. Człowiek nie decyduje sam co jest dobre a co złe. Określa to społeczeństwo za pośrednictwem odpowiednich norm kulturowych i prawnych. Najwyższą formą wyboru jest wartość chrześcijańska, poprzez którą człowiek porzuca pokusy i kieruje się w stronę wymiaru duchowego. Podstawowym środowiskiem rozwoju chrześcijańskich wartości moralnych jest rodzina. Poprzez zakorzenienie w niej określonych systemów normatywnych dochodzi do wielopłaszczyznowego przekazywania założeń formacyjnych. Kolejne pokolenia wzbogacają doświadczenia rodzinne, ugruntowują zastane tradycje i oceniają nowe przekazy. Moralność chrześcijańska jest zatem podstawowym filarem kultury duchowej rodziny, sojusznikiem i motywatorem (Pilarczyk, 2014, s. 55-57).

3. Elementy tradycji chrześcijańskiej w kulturze duchowej - egzemplifikacja empiryczna

3.1. Słowa

Do przejawów słowa w kulturze duchowej, w wypowiedziach matek (pierwsze pokolenie przesiedlonych) należą przede wszystkim: nauka pacierza poprzez przekazywanie ustne tekstu i wspólne powtarzanie: „*Mama mówiła, a my powtarzaliśmy do tego momentu, aż nauczyliśmy się sami mówić*” (Zenobia); czytanie na głos ksiąg kościelnych; nauka różańca i wspólne odmawianie różańca na głos: „*Każdy musiał klęknąć do pacierza, nawet tata, który miał różaniec w dłoniach; wspólna modlitwa na głos przed i po posiłku np. Anioł Pański* (Zofia); „*Zawsze w wielu domach odmawiano modlitwę przed i po posiłku*” (Genowefa);

nauka rozmowy z Bogiem; wspólne śpiewanie pieśni: *Boże coś Polskę; Pieśni do Matki Boskiej*; śpiewanie kolęd; nauka katechizmu; opowiadania o zabarwieniu ludowym w kontekście świąt chrześcijańskich: tradycje i historie ludowe.

Zdaniem badanych słowo stanowi silny nośnik tradycji i kultury polskiej. Za jego pośrednictwem kształtowane są umiejętności poprawnego wysławiania się w języku polskim oraz przekazywane są podstawowe prawdy wiary. Dzieci z rodzin polskich zamieszkujących wcześniej tereny Ukrainy, Białorusi czy Wołynia często uczyły się języka narodowego przy pomocy katechizmu, Pisma Św. oraz książeczek do nabożeństw. Poprzez wspólne czytanie Biblii oraz śpiewanie pieśni wyrabiana jest potrzeba obcowania z Bogiem. Opowiadania wygłaszane w czasie świąt i podczas zimowych wieczorów przybliżają historię Rodziny Bożej oraz tradycję ludową połączoną z kulturą chrześcijańską.

Natomiast córki (drugie pokolenie przesiedlonych) identyfikują słowo z następującymi sytuacjami: nauką pacierza poprzez przekazywanie ustne tekstu i wspólne powtarzanie; nauką rozmowy z Bogiem: *„Ja zawsze swoim dzieciom mówiłam, że modlitwa to taka rozmowa z Bogiem. No, że muszą powiedzieć co im na sercu leży. Co złego zrobili i jakie tam mają problemy”* (Anna); śpiewaniem kolęd; nauką katechizmu; opowiadaniem o zabarwieniu ludowym w kontekście świąt chrześcijańskich: tradycje i historie ludowe.

Przeprowadzone badania wskazują, iż w drugim pokoleniu (córek) dokonała się swoista implementacja obecności Słowa Bożego w życiu rodzinnym poprzez naukę pacierza oraz innych modlitw. Środowisko domowe wyrosło na „kościół”, w którym nauczycielami i mistrzami są mama i tata: *„Ja uważam, że to my rodzice przekazujemy tradycję chrześcijańską”* (Kinga). Aż 45 kobiet z 50 przebadanych (w drugim pokoleniu) utożsamia naukę modlitwy z powinnością każdego rodzica, podyktowaną troską o wychowanie moralne młodego pokolenia. Większość z nich zaznacza, że ta charakterystyczna rozmowa z Bogiem jest przejawem kontynuowania tradycji przodków, którzy w trudnych czasach powojennych dbali o dziedzictwo kulturowe ludności z Kresów Wschodnich. W drugim pokoleniu nie przyjęły się pieśni religijne śpiewane wspólne z całą rodziną a pozostały jedynie kolędy. Do najczęściej wymienianych należą: *Bóg się rodzi, Do Betlejem, Prowadź mnie mój aniele*. Tylko w 25 domach kontynuowano wspólną modlitwę poranną i wieczorną, podczas gdy w żadnej z rodzin nie przetrwała tradycja różańcowa.

Natomiast podstawowym źródłem kultury duchowej, łączącym chrześcijaństwo z kulturą ludową stanowią opowiadania, historie wygłaszane szczególnie w czasie świąt bądź też w długie jesienne i zimowe wieczory, które oscylują wokół:

- 1) osoby Pana Jezusa przynoszącego prezenty;
- 2) obrzędów regionalnych poprzedzających nadejście świąt jak np.:
 - bicie jałowcem po plecach w Niedzielę Palmową ma przypominać nadejście Świąt Wielkanocnych w myśl przysłowia *„Wierzba bije, nie zabije za sześć dni, za sześć nocy doczekamy się Wielkanocy”*;

- strojenie domów, kościołów i kaplic zielonymi gałązkami na Zielone Świątki czy też rozsypywanie tataraku: „w Zielone Świątki stroiliśmy też ganek. Mąż tataraku naprzynosił jak szedł krowy paść i to było takie fajne, bo to było pachnące” (Teresa).
- przygotowanie wieczerzy i domostw do Świąt Bożego Narodzenia;
- majenie krów: „Krowy były majone, to znaczy dzieci musiały napaść krowy i przygnać do kościoła, krowom się wianki na rogach robiło, to dzieci dostały pieniądze od dziadka jak krowy przyszły z pola umajone” (Zofia);

3) znaczenia wiary w trudnych czasach wojny i przesiedlenia.

Słowo w kulturze duchowej w wypowiedziach wnuczek identyfikowane jest z: nauką pacierza poprzez przekazywanie ustne tekstu i wspólne powtarzanie; śpiewaniem kolęd; nauką katechizmu; opowiadaniem o zabarwieniu ludowym w kontekście świąt chrześcijańskich (tradycje i historie ludowe).

W trzecim pokoleniu tradycja chrześcijańska w kulturze duchowej dotyczy przede wszystkim nauki pacierza. Rodzice pomagają dzieciom w opanowaniu podstawowych modlitw i w przygotowaniu do I komunii św. oraz do bierzmowania poprzez naukę katechizmu. Ze względu na wprowadzenie religii jako przedmiotu obowiązkowego praca z Słowem Bożym staje się dla trzeciego pokolenia (wnuczek) jednym z aspektów edukacyjnych dzieci. Kolędy pojawiają się najczęściej w czasie świąt, podczas spotkań z pierwszym i drugim pokoleniem. Dzisiaj są to już komercyjne wydania niegdyś powstałych: *Lulaj, że Jezuniu, Gdy śliczna Panna, Dzisiaj w Betlejem*. We wszystkich rodzinach nie zmiennym aspektem tradycji chrześcijańskiej pozostają opowiadania i historie, obecnie wzbogacone o losy dziadków i pradziadków.

3.2. Rytuały

Z zebranych materiałów za pośrednictwem wywiadu można stwierdzić, że do najczęstszych rytuałów w duchu chrześcijańskim, w pokoleniu matek i córek należą: kultywowanie świąt chrześcijańskich; modlitwa poranna; modlitwa wieczorna; modlitwa przed posiłkiem; zawieszanie symboli religijnych w centralnych miejscach domostw; wspólny posiłek; wspólne uczęszczanie na Mszę św.; wspólna modlitwa; wspólna nauka i śpiewanie pieśni religijnych; kolęda; uczęszczanie do Komunii św.; uczęszczanie do spowiedzi; opowiadania o zabarwieniu ludowym w kontekście świąt chrześcijańskich: tradycje i historie ludowe; używanie pozdrowień chrześcijańskich (Zostańcie z Bogiem, Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus).

Z wypowiedzi badanych wynika, iż w pierwszym i drugim pokoleniu jedną z najważniejszych ról w konstruowaniu porządku dziennego odgrywa tradycja chrześcijańska. Stanisława tak przedstawiała swój dzień powszedni: „Modliliśmy się z dziećmi wspólnie, przed posiłkiem, przed snem. Uczyłam modlitw, ale zawsze mówiłam dzieciom, że mają mówić do Boga to, co im leży na sercu”. Wśród codziennych czynności religijnych znajduje się

także wspólne śpiewanie. Łucja relacjonuje to w ten sposób: *„Śpiewaliśmy z dziećmi Rotę, Boże coś Polskę, Pieśni do Matki Boskiej”*. Centralne miejsce w każdym domu (matek i córek) zajmuje stół, przy którym w czasie posiłków i świąt zbiera się cała rodzina. Jest on przejawem poczucia więzi i wspólnoty, przynależności do jednej rodziny: *„W Wigilię dzielimy się od wielu pokoleń opłatkiem i wszyscy domownicy zasiadają razem do stołu, a potem cała rodzina bez wyjątku musi iść na pasterkę o północy pieszo do kościoła”* (Stanisława).

W wypowiedziach córek (trzecie pokolenie) zadeklarowano następujące przejawy praktyk chrześcijańskich: kultywowanie świąt chrześcijańskich; modlitwa wieczorna, zawieszanie symboli religijnych w centralnych miejscach domostw; wspólny posiłek; wspólne uczęszczanie na Mszę św.; kolęda; uczęszczanie do Komunii św.; uczęszczanie do spowiedzi; opowiadania o zabarwieniu ludowym w kontekście świąt chrześcijańskich; tradycje i historie ludowe.

W ten sposób relacjonuje to Marta:

„W moim domu praktykujemy tradycje chrześcijańskie takie, które przekazywała mi moja mama i babcia, tzn. staram się modlić z moimi dziećmi codziennie wieczorem – o ile pozwolą mi na to moje obowiązki zawodowe. Oczywiście co niedziela do kościoła to mus. Wszyscy chodzimy do Komunii św. i do spowiedzi. A kolęda – no jak nie przyjąć księdza po kolędzie. Przecież trzeba – tego wymaga tradycja”.

Joanna natomiast tak opowiadała o przygotowaniach do Świąt:

„Boże Narodzenie jest czymś szczególnym w mojej rodzinie. Wszyscy zbieramy się przy jednym stole. Babcie, ciocie, wnuki, no cała rodzina. Rozmawiamy, śpiewamy kolędy i biesiadujemy. Najciekawsze są jednak historie opowiadane przez różnych członków rodziny o tym jak to dawniej obchodzono święta”.

Rytuały chrześcijańskie w konstruowaniu kultury duchowej rodzin przesiedlonych po 1945 r. na tereny Warmii i Mazur uzewnętrzniają wiarę oraz przywiązanie do Kościoła katolickiego. Stanowią powtarzalne czynności demonstrujące wartości, postawy, oczekiwania i nadzieje. Zdaniem badanych w trzech pokoleniach są nośnikami kultury każdej rodziny, obrazem specyfiki jej funkcjonowania i przywiązania do określonych norm i zasad: *„Chodzenie do kościoła i modlitwa to mówi o tym jaka jest rodzina. Czy ma jakieś wartości? No jaka ona jest po prostu. W jaki sposób wychowuje swoje dzieci”* (Bernadetta). Porządkują życie rodziny i nadają znaczenie dla typowych zachowań ludzkich. Są także tradycją, która pozwala na integrację członków rodziny i wyznacza im określony porządek dnia. Szczególnie dla trzeciego pokolenia rytuały pomagają w kształtowaniu dzieci i budowaniu ich przywiązania do danej grupy kulturowej i religijnej. Tak mówiła o tym Milena: *„Jak każę moim dzieciom się modlić wieczorem to wiedzą, że mają już się kłaść spać. W niedzielę do kościoła każdy musi pójść. Jesteśmy katolikami w takiej kulturze się wychowujemy od zawsze. Dzieci muszą wiedzieć co dobre a co złe”*.

3.3. Symbole

Do symboli tradycji chrześcijańskiej w kulturze duchowej w wypowiedziach matek i córek należą: ołtarze; krzyże; obrazy świętych; Biblia/Pismo Święte; figury świętych; woda święcona; wspólny stół.

Z przeprowadzonych wywiadów wynika, iż wszystkie przebadane osoby za podstawowy symbol kultury chrześcijańskiej uważają krzyż zawieszony w centralnym miejscu domu czy też mieszkania. Krzyż jest przejawem trudu, jaki Jezus Chrystus podjął, aby urzeczywistnić wiarę w Boga i odkupić grzechy każdego człowieka. Ma on szczególne znaczenie dla pierwszego pokolenia, które utożsamia mękę Chrystusa z losami historycznymi narodu polskiego. Poświadczają to słowa Elżbiety: *„Jeżeli chodzi o symbole, to na ścianie w moim domu wisi krzyż. Ma on dla mnie i mojej rodziny największe znaczenie. Pomógł mojej rodzinie podczas II wojny światowej”*. Po 1945 r. na ścianach domów i mieszkań zawieszano najczęściej symbole przywiezione z Kresów Wschodnich. Należały do nich obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej, Matki Boskiej, Rodzina Święta, Serce Pana Jezusa, Ostatnia Wieczerza, Pan Jezus na Górze Oliwnej, Matka Boska Bolesna, Pan Jezus w Cierniowej Koronie, Matka Boska Karmiąca. Każda z badanych matek posiada obecnie w swoim domu bądź posiadała po przesiedleniu: biblię, domowy ołtarzyk i figurki świętych:

„Matka Boska Bolesna i Pan Jezus w cierniowej koronie. To są dwa obrazy, wisiały wcześniej nad łóżkiem. Nad łózkami dzieci wisił obrazek z podpisem Aniele Boży, Stróżu mój. Mamy jeszcze Matkę Boską, taką figurkę, z gipsu czy z czego. To kiedyś chodzili ludzie po wsiach i sprzedawali takie obrazy i takie figurki. Tę figurkę, w honorowym miejscu do dzisiaj mam” (Teresa).

Natomiast w domu Nataszy G. *„znajdują się symbole chrześcijańskie: obrazy święte, figurka Matki Boskiej, pasyjka, przy drzwiach wisił kiedyś pojemnik z wodą święconą. Dzisiaj mam na ścianach obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej, Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, od zawsze nad każdymi drzwiami krzyż”*.

W drugim pokoleniu przyjęło się, że należy w mieszkaniu powiesić krzyż dla ochrony przed złymi i nieczystymi mocami. Obrazy świętych umieszczano w formie „rytuału społecznego”, w centralnych miejscach, najczęściej w pobliżu stołu przeznaczonego do spożywania wspólnych posiłków. W taki sposób opisuje to Beata *„każdy w nowym domu, czy w swoim mieszkaniu musiał mieć na sam przód obraz święty. Zawsze zawieszony w dużym pokoju. No ja i większość moich sąsiadów to mamy nad stołem, co jemy wspólne posiłki”*. Symbole te otrzymywano w postaci prezentu od rodziców: *„Moja siostra cioteczna to jeszcze ma ten obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, no to ona po swojej mamie, bo ona mieszkała zupełnie gdzie indziej”* (Jadwiga).

Trzecie pokolenie badanych do najważniejszych symboli chrześcijańskich zalicza: krzyż oraz stół. Pierwszy znajduje się najczęściej nad wejściem głównym każdego domu i mieszkania. Stół umieszczany jest zaś w centralnym miejscu życia rodzinnego. Przy nim to bowiem spożywane są wspólne posiłki. Symbole te nie budzą jednak większej refleksji. Ich

obecność wynika z zakorzenionej tradycji chrześcijańskiej i przyjętych norm społecznych. Najtrafniej relacjonuje tę sytuację wypowiedź Agnieszki:

„Mam krzyż nad drzwiami wejściowymi. Mam stół jadalny. W zasadzie jak wprowadzaliśmy się na nowe mieszkanie no to trzeba było powiesić ten krzyż. Przecież tego nakazuje tradycja. Bez stołu z dwójką dzieci to jak jeść razem. Zresztą mój mąż kupił to w zasadzie jako pierwszą rzecz, żeby było gdzie wspólnie usiąść w niedzielę przy obiedzie”.

3.4. Wartości

W wypowiedziach matek, córek i wnuczek przejawiają się te same spostrzeżenia. Największym wymiarem kultury duchowej jest dla nich rozmowa o Bogu, Jezusie Chrystusie, sile wiary, a przede wszystkim o normach i wartościach religijnych. Za pośrednictwem słów, symboli i rytuałów w rzeczywistości rodzin przesiedlonych i ich kolejnych pokoleń zbudowano świat wartości, ukonstytuowano poczucie przynależności do wspólnoty kulturowej. Nauczono jak wychowywać w miłości do Boga i przez Boga.

Według badanych najwyższą wartością jest rodzina, w tym troska o życie bliskich i ich szczęście. Genowefa (matka) w ten sposób mówiła o swoim domu: *„Najważniejsze było to co w domu. To jak powiedzą tata i mama. Ja też tak uczyłam swoje dzieci. To rodzice przekazywali nam wartości”.* Milena (wnuczka): *„Mówię zawsze moim dzieciom, że dziadek, babcia, rodzice i rodzeństwo są najważniejsi. Nie wiem co by się działo mają sobie pomagać i dbać o siebie”.* W pierwszym i drugim pokoleniu badanych rodzinę utożsamia się z całą wspólnotą chrześcijańską – kulturową: *„My wszyscy kresowiacy jesteśmy, jak brat i siostra. Mamy przecież te same korzenie”* (Teresa, córka).

Analizując materiał zgromadzony za pomocą wywiadu można stwierdzić, że rodziny przesiedlone i ich kolejne pokolenia identyfikują się z takimi wartościami jak: tolerancja, wolność, miłość, troska, współczucie, przyjaźń. Jako źródło przekonań w tym zakresie wskazują najczęściej nauczanie płynące z religii, Kościoła oraz 10 Przykazań Bożych. Wychowanie w wartościach chrześcijańskich jest dla nich wyznacznikiem kanonu norm społecznych. Najlepiej oddają to następujące wypowiedzi: *„Obecnie wartości chronią często przed komercjalizacją, wpływem złego środowiska i odciągają od niewłaściwych myśli”* (Aleksandra, wnuczka); *„Babcia tak powtarzała, mama ciągle mówiła i ja mówię swoim dzieciom, chociaż są małe. Trzeba się słuchać tego co jest w Przykazaniach Bożych. One mówią całą prawdę. Trzeba być miłym dla innych, szanować siebie i swoją rodzinę”* (Iwona, wnuczka).

4. Wnioski z badań empirycznych

Wnioski z przedstawionego fragmentu badań wskazują na znaczne zakorzenienie tradycji chrześcijańskiej w kulturach duchowych rodzin przesiedlonych po 1945 r. z terenu Kresów Wschodnich na obszar Warmii i Mazur. Elementami reprezentatywnymi dla

rzeczywistości duchowej są słowa, symbole, rytuały i płynące z nich wartości, wyrażane poprzez religijność, moralność, wiedzę i naukę (Paryszak, 2014, s. 59). Urzeczywistniają one normy kultury polskiej, ale także ludowej (Chałas, 2000, s. 556). Korespondują z tożsamością regionalną, wypadkową tożsamości indywidualnej oraz zbiorowej.

Interpretując wypowiedzi badanych, w odniesieniu do roli jaką odgrywa w ich życiu tradycja chrześcijańska, rozpatrywana według ustaleń Soboru Watykańskiego II w kontekście kultury duchowej rodziny, należy stwierdzić: implementację podstawowych wartości chrześcijańskich w kolejnych pokoleniach; zmianę znaczeniową poszczególnych elementów kultury duchowej; kulturotwórczą funkcję rodziny poprzez wychowanie w szacunku do tradycji chrześcijańskiej wzbogaconej o aspekty ludowe.

Jednocześnie analiza zgromadzonego materiału pozwala sądzić, że za pośrednictwem wiedzy o chrześcijaństwie zbudowano świat wartości przyszłych pokoleń rodzin przesiedlonych, ukonstytuowano poczucie przynależności do wspólnoty kulturowej. Zakorzeniono wzorzec wychowywania w miłości do Boga i przez Boga.

W grupie badanej rozwój warstwy słów, symboli, rytuałów odbywa się poprzez ugruntowane chrześcijańskie korzenie wiary, które warunkują integralny rozwój każdego człowieka i jego środowiska rodzinnego (Chałas, 2000, s. 558). W ten sposób kolejne pokolenia wspomagane są w urzeczywistnianiu własnych wartości. W środowisku rodzin przesiedlonych dokonuje się swoista inkulturacja, która poprzez kulturę domu rodzinnego wprowadza jej członków do kultury środowiska lokalnego, narodowego i religijnego (tamże, s. 558).

Wprowadzony paradygmat jakościowy do badań nad kulturotwórczą rolą tradycji chrześcijańskiej we wspólnocie mieszkańców przesiedlonych po 1945 r. z terenu Kresów Wschodnich na obszar Warmii i Mazur pozwala na poznanie charakterystyki środowiska domowego poszczególnych rodzin.

Pierwsza konkluzja odnosi się do analizy roli tradycji chrześcijańskiej w konstruowaniu kultury duchowej społeczności przesiedlonych, którą należy poszerzyć o czynniki społeczne i historyczno-ustrojowe II połowy XX w. i XXI w. Do podstawowych kwestii wnioskowania powinny należeć: silne poczucie związku narodowości polski z Kościołem katolickim; trud ochrony tegoż dziedzictwa, podjęty w okresie II wojny światowej i w momencie przesiedlenia; elementy tradycji, historii; zmiana modelu rodziny; warunki oraz rzeczywistość egzystencji: przed 1945 r., tuż po 1945 r. lub/i w momencie przesiedlenia oraz w okresie zakorzenienia rodzin i ich kolejnych pokoleń w środowiskach wielokulturowych (Chałas, 2000, s. 558).

Druga konkluzja dotyczy poszerzenia badań nad kulturotwórczą rolą rodziny w postaci wywiadów częściowo kierowanych, ukierunkowanych na problem (Rubacha, 2008, s. 135) przeprowadzonych w linii męskiej. Pozwoli to na zaprojektowanie strategii analizy uzyskanych wypowiedzi mężczyzn i kobiet w odniesieniu do wymienionych

czynników w konkluzji pierwszej. Jak pisze M. Gizowski (2007) „nie ulega kwestii, że rodzina jest kategorią historyczną, niezastygłą w czasie, na którą wpływają czynniki społeczne, polityczne i ekonomiczne” (tamże, s. 303).

Bibliografia:

- Bieniek, M. (2010). Wielokulturowe dziedzictwo oraz losy ludności Warmii i Mazur po 1945 roku – przegląd tematyki i literatury przedmiotu pod kątem nauczania dziejów regionu, *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 1, 267-296.
- Chałas, K. (2000). Wychowanie i samowychowanie w rodzinie, (w:) A. Tomkiewicz (red.), *Rodzina jako kościół domowy*, 554-578, Lublin: Wyd. KUL.
- Gizowski, M. (2007). Społeczno-polityczny kontekst przemiany modelu rodziny na przestrzeni dziejów świata zachodniego w epokach starożytnych i, feudalizmu i kapitalizmu, *Roczniki Teologiczne*, t. XL, z. 10, 303-3017.
- Kawula, S., Brągiel, J. Janke, A.W. (2009). *Pedagogika rodziny*, Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Lisowska, K. (2018). Rytuały w niższych diecezjalnych seminariach duchownych w Polsce w XX i XXI w. – droga ku wspólności alumnów, (w:) A. Gromkowska-Melosik i in. (red.), *Edukacja i społeczeństwo. Dynamika socjopedagogiczna konstrukcji*, 201-2014, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Nowakowski, M. (2010). Czym jest rytuał?, *Studia Redemptorystowskie*, 8, 225-243.
- Paryszak, M. (20014). *Rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego. Aspekt pedagogiczny*, Lublin: Wyd. KUL.
- Pilarczyk, H. (2014). Rodzina a wartości moralne. Miejsce ich nauczania, weryfikacji i realizacji, *Teologia i Moralność*, 2, 39-55.
- Piwowarski, W. (1996). *Socjologia religii*, Lublin: Wyd. KUL.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Wilk, J., Bielań, R. (2006). Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane, (w:) J. Stala, E. Osewska (red.), *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, 423-480, Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.
- Zellma, A. (2002). Kształtowanie tożsamości regionalnej młodzieży w toku interakcji katechetycznych, *Studia Warmińskie*, 39, 419-431.